

Рецензия

От доц. д-р Николай Михайлов, катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама”, Факултет по журналистика и масова комуникация, Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Член на Научно жури за дисертационния труд на Юлия Жекова Василева

на тема: **„Ролята на толерантността при формиране на креативната класа в постинформационното общество”** за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Журналистика – Връзки с обществеността)

Представената за рецензия дисертация е структурирана в Увод, три глави, Изводи и Заключение, както и библиография, които са развити на 230 страници. Библиографията включва различни източници на български и английски език– научни издания и интернет публикации. Искам да обърна внимание на специално планираното и проведено от дисертанта емпирично социологическо изследване на тема „Креативността и толерантността през погледа на българина“, разположено в трета глава, което свидетелства за умение да се работи с конкретни данни и да се правят релевантни изводи. Дисертантът е обявил и две публикации по темата плюс още една (под печат) според изискванията. Авторефератът също предава идеите на изследването, неговите основни акценти и изводи. Той съдържа 29 страници, изложението е аналитично и подробно и в достатъчна степен отговаря на изискванията за автореферирание на дисертационен труд. Самата документация по защитата е пълна и дисертантът е предоставил всички изисквани от закона справки по нея.

Дисертационният труд се занимава с няколко изключително важни и актуални за изследване понятия в областта на социалното и хуманитарно знание като креативност, толерантност и комуникация. И трите толкова често присъстват в различните социални пространства, че на мнозина се струват подразбиращи се сами по себе си. Така например лесно може да се твърди, че много хора са толерантни в своето поведение без да са чели внимателно *Писмо за толерантността* на Джон Лок например. Или че креативността не е нищо друго освен избягване на линейността и ограничеността на мисленето и няма нужда от теоретични разсъждения, за да приемем този факт. Ако обаче искаме да разберем действителното съдържание на тези понятия в конкретен социален контекст – напр. този на постинформационното общество – ще трябва да се

обърнем към методите на науката, каквато е и целта на представеното изследване. Още в Увода докторантът заявява, че работата е „позиционирана в научната сфера“ (с. 5 от Дисертацията). И по нататъшното изложение доказва това твърдение, тъй като дисертационният труд се придържа основно към един научно - аналитичен подход при изясняване на основните си предпоставки и излагане на аргументи.

Уводът въвежда в изследването като насочва вниманието към основните подходи, използвани от изследователя. Както посочва Ю. Василева нейното научно внимание е насочено към когнитивния и социално – личностния подход за изследване на съответните феномени. (с. 5 от Дисертацията) Според първия – изследват се менталните образи и процеси, които са в основата на креативната мисъл. (пак там). Вторият изследва личностните качества на индивида и влиянието на социо – културната среда върху неговата мотивация. (с. 6 от Дисертацията) В Увода докторантът формулира и основните си хипотези, върху които изгражда своя анализ и в защитата, на които вижда основната си задача – те са свързани и с понятието толерантност и с понятието креативност.

Първа глава е посветена на описание, но и на анализ на важни проблеми от областта на социологията, психологията, философската антропология, етиката и т.н. Тя разглежда основните понятия, привлекли научния интерес на автора – човешка същност (личност), комуникация, толерантност. Ю. Василева демонстрира умения да обособява важни за аргументацията си концепции и да ги разглежда обстойно. Така например в частта *Човешката същност* се анализират и проследяват исторически три от основните теории за личността. (с. 12 от Дисертацията и след.) Авторът по нататък успешно според мен разглежда взаимовръзката между различните видове социални норми и различните типове култура. Подкрепям този подход, тъй като културата по своята социална специфика е такъв феномен, който едновременно ни свързва с миналото, но и ни води по пътя към бъдещето. Независимо от описанията на различни исторически периоди, в които се търси развитието на основните идеи на изследването, интересувачи докторанта, последният никога не изпуска от поглед целта на своята задача – различните определения на креативността. Или по скоро разнообразното съдържание, което се вписва в това понятие. Напр.: „Креативността е способността да се произведе нещо ново, чрез въображение и идеи, независимо дали е ново решение на проблем, нов метод или устройство, нов художествен предмет или форма, иновация“ (с. 20 от Дисертацията). Цялата глава е богата на различни примери от областта на

изкуството, историята на науката, културата, архитектурата и т.н. , които илюстрират тезите на автора. Описани са творби на автори като Леонардо да Винчи и Микеланджело, но са посочени и анализирани и най – новите обществени фигури, които се отъждествяват с идеята за креативност - Джон Атанасов, Янг Симпсън, Бил Гейтс и Стив Джобс.. Описани са различните исторически школи на моделите на комуникация. Внимателно са разгледани различните образци на толерантност (и нетолерантност) в социално – исторически, политически и нравствен аспект в плуралистичните общества – „толерантността не е само социална необходимост, но и качество, което всеки индивид на общността трябва да притежава“ (с. 60 от Дисертацията). Не са пропуснати и социалните индикатори на явлението. Това е достатъчно доказателство за научната ерудиция на Ю. Василева и нейната готовност за подобно изследване. При това изложението не е самоцелно, а се основава на идеите на утвърдени автори по темата като Михали Чиксентмихай, Франс Йохансон, Ерик Уайнър и др. (с. 21 от Дисертацията), като не са пропуснати и българските научни авторитети. Единствената ми препоръка към автора е за необходимостта от на места по критичен и систематичен прочит на различните научно - исторически, а на места и публицистични позиции, представени в Първа глава. Едва ли може да твърдим еднозначно и убедено, че съвременното икономическо и политическо обединение на 28 държави, наречено Европейски съюз е „създадено със същата цел - търговски средища, където циркулират хора, стоки, капитали и идеи“ (с. 28 от Дисертацията), - с която и „Атина на Перикъл, Ханджоу по времето на династия Сун и Флоренция на Медичите“ (пак там). Да, при управлението на Перикъл, знанието на граматика и диалектика, т.е. науките да пишеш и да разсъждаваш, са имали значимо присъствие в живота на почти всеки свободно роден атинянин. Но култът към благосъстоянието и разкоша, създаден от този начин на живот, води до тотална криза в антична Атина и нейните съюзници, завършили с решителния им разгром и поражение в Пелопонеската война, които повличат след себе си и упадъка на цяла Гърция от този исторически период.

Втора глава на дисертационния труд е изключително важна за позицията на автора. Тя изследва две от ключовите за тезите му понятия – креативност и прогрес. Тук може да намерим и някои важни приносни моменти на цялото изследване, както и обосноваването на връзката между креативност и толерантност. Дисертантът се придържа към методите на социалната психология, за да изгради своята концепция. Отново изложението е историческо и са посочени много примери, които илюстрират

разсъжденията на изследователя. Главата започва с преглед на разнообразните определения за понятието „креативност“. Приносно за мен е въвеждането на понятието „креативна система“ – тя е „отворена социална система“ (с. 107 – 109 от Дисертацията). В същата глава чрез социологически разсъждения се търси същността на понятието класа и се анализира една от работните концепции на разработката – „креативната класа“ - на американския теоретик (всъщност урбанист, специалист по urban studies) , работещ в Канада, Ричард Флорида. Тази класа е „ново явление, което тепърва ще се налага и развива в нашето общество“ (с. 145 от Дисертацията).

Търсенето на връзката толерантност – креативност е изследвана подробно, макар и според мен изборът на мнение на писател (Георги Господинов), който казва нещо „ново“ – „[толерантността] не е само пасивно търпение и понасяне“ (с. 139 от Дисертацията) – за аргументативно заключение на тази интересна част е неубедително. Толерантността има много тълкувания или обяснения. Тя например може да се корени в самата природа на човека, т.нар. „широко мислене“ (Кант), да е някаква черта на характера (Епиктет), удоволствие от многообразието (Монтен) или доброжелателство (Аристотел), способност за сътворяване на човешки отношения (Камю), дори може да е „отчаяна толерантност“ (Клифърд Гийрц) и т.н. и т.н. И, разбира се, има автори, които се занимават с проблема за това дали съществува нещо отвъд толерантността (търпимостта), обосновават стремежа към активното и небезразлично търсене и обвързване с Другия. Достатъчно е да спомена напр. само Е. Левинас. Разсъжденията по тези въпроси биха засилили аналитичността на разработката и уплътнили научно тезите на автора и. Толерантността, както и нейните антиподи – нетолерантност, нетърпимост, ненавист - се проявяват в четири главни сфери на човешкото – мисленето, вярата, действието, съществуването (Жана Херш), които представляват благодатен предмет за изследване. Мисля, че това е добра насока за бъдещата работа на докторанта по тази интересна тема.

Трета глава е обособена и научно и концептуално, защото представя приложно – практическата ценност на дисертационния труд. Според мен тази част от разработката най – силно убеждава в уменията на докторанта да изследва, анализира, обобщава и да аргументира своите позиции. Главата на дисертацията се занимава с практическо – житейското възприемане от страна на българите на изследваните понятия – креативност и толерантност. Смесов център на тази част от дисертацията е вече споменатото в началото емпирично социологическо изследване на тема „Креативността

и толерантността през погледа на българина“. Обект на изследването са 112 респонденти, от които 90 с висше образование. (с. 197 от Дисертацията, с. 24 от Автореферата). Приложена е и анкетната карта, както и резултатите – нагледно и оформени графично, по които може да се съди за нагласите сред българите и отношението им към тези така важни за съвременността нравствени, психологически и социални качества. Въпросите според мен са формулирани много добре и обхващат всички важни възможни нагласи на съответните респонденти. Методите, които използва дисертанта са съвременни и напълно релевантни на целите на подобно изследване, при това Ю. Василева борави и с количествени и с качествени методи за достигане на конкретните задачи, които си е поставила. Еднозначният обоснован извод на изследователя е, че „креативността и толерантността срещат твърда позитивна нагласа“. [сред българите] (с. 203 от Дисертацията). Като резултат от проучването, Ю. Василева предлага и някои конкретни практически насоки, като например преглед и оценка на креативността в организациите, установяване на действителното състояние на степента на креативност и иновации и т.н. Според докторанта – „Креативността е фундаментална предпоставка на човешкия прогрес“. (с. 204 от Дисертацията). Всъщност това е и една от основните задачи на социологията – да покаже на обществото начините, по които то може да бъде подобро и обогатено в най – широк смисъл. По този начин дисертацията изпълнява и тази важна задача, както в научно – теоретичен, така и в един практически смисъл на социологическа перспектива - да се търси общото в различни отделни случаи на социални действия. (Бъргър). Приемам формулировката за взаимната свързаност на креативността и прогреса, тъй като и според граф дьо Кондорсе, първият мислител, формулирал открито тази социална идея, прогреса се измерва с развитието на човешкия разум , а той самият се активизира от потребността от нови идеи или нови усещания.

В заключение мога да кажа, че предложения труд на докторанта Ю. Василева съответства на съвременното състояние на изследванията в съответната област. Той има своите преимущества, особено по отношение на практическата му значимост. Формулирани са четири основни приносни момента на изследването. Не съм съвсем сигурен обаче в категоричността на твърдението за стимулиращата роля в обществото на връзката толерантност - креативност. Глобализацията като мощен социален процес, кара хората, културите, обществата с различна специфика да се сблъскват ежедневно и масово и това наистина потвърждава наблюдението на автора за необходимостта от

обосноваването на толерантността като силна и устойчива норма. От друга страна обаче затвърдените, дори категоричните изисквания или традиции, напр. на традиционните общности се сблъскват с нещо, което те наричат „релативизация на нормите“, а останалите - „толерантност“. Напр. по консервативните членове на обществото, дори в глобален смисъл, свикнали с понятията за благочестие, приличие, социална дисциплина не са способни да разберат онези индивиди от същото общество, които смятат, че толерантността им дава законно право да рисуват (обидни според едните, забавни според другите) карикатури за Бога, за национални герои или обществени фигури или да демонстрират понякога пълно незачитане на мярата на обществен интерес в личните си действия. Интересен въпрос, по който докторанта може да разсъждава в бъдещата си работа е този за границите на толерантността. Значи ли тя, че ние може да се отнасяме търпимо или примирително към откровено вредни за личността и обществото нравствени или културни дефицити? Как принципът за толерантността се отнася към самата нея, с други думи – как да се отнасяме към онези, които отричат самата толерантност? Тези въпроси не са нови, но имат нужда от актуални отговори и според мен докторантът има потенциал и подготовка да ги разглежда в своята по нататъшна работа. Подкрепям останалите приноси, като обръщам внимание на въведеното понятие „креативна система“ и нейните компоненти. Без съмнение, както вече имах възможност да пиша, проведеното емпирично изследване доказва категоричните способности на докторанта за планиране и реализация на научни резултати. Така понятията, с които работи Ю. Василева, получават своята практическа действеност.

Дисертационния труд има и това преимущество, че разширява и обогатява научните знания във важно поле на комуникационната наука. Той също така предлага действащ модел за социална ориентация по отношения на оценките и нагласите на българина за важни за съвременното общество ценности. Анализирани и синтезирани са основни научни теории и парадигми във връзка с проблемите, които са в центъра на научен интерес на докторанта. Изложените тези са последователно защитени и въпреки някои незначителни съобразно целите на изследването слабости, ясно доказват научната позиция на дисертанта. Изводите в края на дисертационния труд, следват от посочените предпоставки, което демонстрира уменията на дисертанта да достига до първите чрез аргументи и умозаключения. В разработката става въпрос за определянето на важни за съвременното общество понятия като толерантност, пост информационно

общество, мултикултурализъм, креативност, човешка природа (същност) и др., които Ю. Василева умело сравнява, проследява историята им и търси присъствието им в нашия социален свят. Напр. богато и високо – технологично общество като това на Япония е монокултурно, докато канадският, американският, германският и други обществени модели са мултикултурни. Как този социален феномен – на културното многообразие и толерантността, разбрана като диалог между културите – се отнася към съвременното наше общество и не поражда ли той напрежение между устойчивите традиции от една страна и съвременното разнообразие от друга? Ето един социологически проблем, по който докторанта има определена, защитена с аргументи позиция и която, сигурен съм, ще задълбочи в своите по – нататъшни изследвания и публикации. Подкрепям и извеждането на понятието „толерантност“ и неговото проблематизиране в заглавието на дисертационното изследване. Както отбелязах още в началото на моята рецензия, макар че ни се струва, че съществуват много хора, толерантни „по природа“, всъщност и жизнения опит и изследванията доказват, че нетолерантното поведение и отношение преобладават. Това подчертава необходимостта от подобни изследвания върху това понятие като нравствена, социална и културна норма.

Заключение: Оценявам положително представеното дисертационно изследване на Юлия Жекова Василева на тема : „**Ролята на толерантността при формиране на креативната класа в постинформационното общество**” и убедено предлагам на почитаемите членове на Научното жури да присъдят научната и образователна степен „доктор“ по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Журналистика – Връзки с обществеността).

17.02.2017

доц. д-р Николай Михайлов